

KULOLCHILIK TARIXI

Nilufar Sapoyeva

“Tchan-Qal’a” davlat muzey-qo`riqxonasi

“Xorazm hunarmandchilik tarixi” bo`limi katta ilmiy xodimi

Annotatsiya

Ushbu maqolada kulolchilik tarixi haqida so`z yuritilgan. Xorazm kulolchilik maktabi o`ziga xos badiiyligi, bezaklar rangi va ishlanish uslubi bilan boshqa maktablardan ajralib turadi. Inson kulolchilik bilan neolit davridan shug`ullangan. Maxsus loydan buyumlar qo`lda yasalgan, quritib olovda qizdirilgan. Kulolchilikda ishlatiladigan tuproq jahonning hamma yerlarida mavjudligi deyarli hamma xalqlarda kulolchilikning keng tarqalishini ta`minladi.

Kalit so`zlar: kulolchilik, kulol, neolit davri, loy, idish, chinni mahsulotlari.

Inson kulolchilik bilan neolit davridan shug`ullangan. Maxsus loydan buyumlar qo`lda yasalgan, quritib olovda qizdirilgan. Kulolchilikda ishlatiladigan tuproq jahonning hamma yerlarida mavjudligi deyarli hamma xalqlarda kulolchilikning keng tarqalishini ta`minladi. Kulolchilik bilan dastlab ayollar shug`ullangan, kulollik charxining paydo bo`lishi bilan erkaklar ham bu ishga jalb qilingan. Idishlar maxsus o`choq va xumdonlarda pishirilgan. Kulolchilikning sodda usullari Osiyoning tog`liq hududlarida yashovchi xalqlarda hozir ham mavjud. Neolit davriga oid qarorgohlarning qazib topilgan qoldiqlari o`sha davrda idishlarning tagi uchli qilib tayyorlanganligini ko`rsatadi (idishlar yerga suqib qo`yilgan). Eneolit davrida Sharq mamlakatlarida, Yunonistonda nafis sopol idishlar tayyorlash, sopol dan me`morlikda foydalanish avj olgan. Sirlash usullari kashf etilgach, kulolchilik buyumlarining badiiy qimmatini osha bordi.

O`rta asrlar

Afrosiyob va O`rta Osiyoning boshqa yerlarida topilgan arxeologik qazilmalar IX-XII asrlarda kulolchilik bu yerlarda ancha rivojlanganligini ko`rsatadi, XIII-asrda mo`g`ullar hujumlari oqibatida nisbatan sekin rivojlangan kulolchilik XIV-XVI asrlarda ancha taraqqiy etdi. O`rta Osiyoning bo`linib ketishi o`zaro aloqalar susayishini keltirib chiqardi, lekin hunarmandchilik (ayniqsa, kulolchilik) rivojlanishda davom etdi. Turli joylarda kulolchilikning turlicha uslublari vujudga keldi. Xalq ustalari ko`plab idishlar tayyorlash bilan birga ularni yuksak did bilan bezadilar. Rossiyadan ko`plab chinni mahsulotlar keltirilishi O`rta Osiyo kulollari bozorini birmuncha susaytirdi. Biroq arzon sopol idishlarga bo`lgan talab, ayniqsa, me`morlikda kulolchilik mahsulotlarining keng qo`llanilishi kulolchilikning uzluksiz rivojlanishini taqozo etdi.

O`rta Osiyoda, ayniqsa, o`zbeklar va tojiklar yashaydigan joylarda kulolchilik taraqqiy etdi. Qoratog`, Panjakent, Samarqand, Kitob, Shahrisabz, G`ijduvon, Xorazm, Toshkent, G`urumsaroy, Rishtonda sopol idishlarni sirlab bezatishning o`ziga xos uslublari vujudga

keldi. Bu markazlarda tayyorlangan kulolchilik buyumlari pishiq, chiroyli, nafis siri, ko`rkam naqshlari bilan diqqatni tortadi.

XX asr

XX-asrning 20-yillaridan kulollar mexnatini tashqil etishga e'tibor berildi. Toshkentda tajriba kulollik, Samarqandda kulollik ustaxonalari ochildi, Toshkentda o`quv ishlab chiqarish, badiiy kombinati ishga tushdi (1932), qisqa muddatli kurslar tashkil qilindi, kulollar tayyorlash, ularning malakalarini oshirish yo`lga qo`yildi. T. Miraliyev (Toshkent), R. Egamberdiyev, A. Hazratqulov (Shahrisabz), Muhammad Siddiq, Usmon Umarov (G`ijduvon) singari kulollar yoshlarga ta'lim berdi. Kulolchilikni tadqiq etish, rivojlantirish hamda yoshlardan kulollar tayyorlashda O`zbekiston xalq rassomi Muhiddin Rahimovning xizmatlari katta.

Arxeologik materiallar kulolchilik mahsulotlarining asrlar davomida takomillashib borganini ko`rsatadi. Davr kulolchilik mahsulotlariga, uning turi va bezaklariga katta o`zgarishlar kiritdi. O`tmishda tayyorlangan shamdon, qorachiroq, sarxona, jomashov, xum singari sopol idishlarga ehtiyoj qolmadi. Guldon, tovoq, lagan kabi sopol idishlar va buyumlarga ehtiyoj katta. Me'morlikda ham kulolchilik mahsulotlari (koshin, parchin va b.) keng qo`llanilmoqda. Sopol lagan (XX-asr, Afrosiyob). Budrochtepadan topilgan sopol idishlar (Surxondaryo). Kulollik buyumlari (XX-asr).

Hozirgi kunda badiiy bezatish usuli, shakli va tayyorlanish usullariga ko`ra quyidagi kulolchilik maktablari mavjud: Farg`ona (asosiy markazlari — Rishton, Furumsaroy), Buxoro-Samarqand (asosiy markazlari — Samarqand, Urgut, G`ijduvon, Uba), Xorazm (asosiy markazlari — Madir, Kattabog` qishloqlari), Toshkent. Har bir maktab o`zining rivojlanish va ijodiy tamoyillari, yetakchi markaz va ustalari, o`zigagiva xos xususiyatlariga ega bo`lish bilan birga asosiy badiiy umumiylikni ham saqlagan.

Farg`ova (Rishton)da kulolchilikning an'anaviy badiiy va ishlab chiqarish usullari qayta tiklandi, ishkorli sir tayyorlash yo`lga qo`yildi. M. Ismoilov, I. Komilov, U. Ashurov, U. Qosimov, Sh. Yusupov, A. Vazirov, M. Saidov va boshqa ustalar yaratgan buyumlar (lagan, kosalar, don mahsulotlari uchun katta xumlar) shakl jihatidan ham, bezak jihatdan ham rangbarangdir.

G`urumsaroy kulolchilik buyumlariga bezakning mahobatli oydinligi va soddalik xosdir, bu maktab vakili usta M. Turopov sir tayyorlashdan tortib to naqsh chizishgacha bo`lgan barcha ishlarni faqat an'anaviy usulda bajargan, bu an'anani uning shogirdi V. Buvayev va boshqalar davom ettirmoqda, yangi ijodiy yangiliklar yaratishda izlanmoqda (jumladan, mahobatli laganlar hajmini kichraytirish va boshqalar).

Buxoro-Samarqand kulolchilik maktabi buyumlarining jarangdor nafisligida qo`rg`oshinli sir va sarg`ish-yashil, jigarrang bo`yoqlar muhim o`rin tutadi. "Afrosiyob sopoli" an'alariga asoslanib tayyorlanilgan buyumlar bezagida o`simliksimon naqshlar yetakchilik qiladi, handasiy naqshlar, hayvonlar tasvirlari kam ishlatiladi. Ular, asosan, G`ijduvon kulolchiligida qo`llaniladi. G`ijduvon, Shaxrisabz ustalari mo`yqalamda ishlasalar, Urgut, Denov ustalari

chizma naqshlarni ko`p qo`llaydilar. G`ijduvonlik aka-uka Alisher va Abdulla Narzullayevlar an`analarni saqlash, rivojlantirish va vorislarga yetkazishda samarali mehnat qilmoqda. Ustalar idishlar tubiga hayvonlarning soddalashtirilgan shakli yoki ayrim qismlarini joylashtiradilar ("dumi burgut", "murg`i safid", "boyqush", "guli tovus" va boshqalar), bu shakllar gulsimon naqshga o`xshab ketishi bilan diqqatga sazovor. Narzullayevlar yaratgan buyumlarda yangilikni his qilish, an`anaviy shakllarga erkin munosabatda bo`lish kabi xususiyatlar aniq ko`zga tashlanadi. Buxoro-Samarqand kulolchilik maktabi boshqa maktablardan sopol xushtak o`yinchoqlar ishlanadigan markazining borligi bilan ajralib turadi. H. Raximova an`analarini uning o`g`illari va shogirdi K. Boboyeva davom ettirmokda, ularning ijodida an`anaviylikni saqlagan holda o`ziga xos mahorat ham kuzatiladi, bu ranglarda, shakl mujassamotida, yechimning mukammalligi va o`lchamlarning barqarorligida namoyon bo`ladi.

Xorazm kulolchilik maktabi o`ziga xos badiiyligi, bezaklar rangi va ishlanish uslubi bilan boshqa maktablardan ajralib turadi; uning milliy shaklli o`ziga xos buyumi bodiyadir; naqsh mujassamoti handasiy va o`simliksimon naqshlardan iborat, buyumning markaziy qismiga arabeska girih tushirish ushbu maktabga xos uslublardan. Usta R. Matchonov (Madir qishlog`i) buyumlarga to`q rang ishlatgan, buyum bezagida havo rang yoki rangning o`ziga xos to`q tusi ustunlik qiladi. S. Otajonov (Kattabog` qishlog`i) oq angobdan ko`proq foydalanadi.

XX-asrning 80-yillarida kulolchilik markazlarida ishlar birmuncha susaydi. 1990-yillarda O`zbekistonda an`anaviy qadriyatlarga e`tiborni qaratilishi bu sohaning rivojlanishini ta`minladi. O`zbekiston Respublikasida an`anaviy amaliy san`at asarlari ko`rgazmasi (Respublika yarmarkasi)ga asos solindi. 1995 yildagi 1-Respublika yarmarkasida (BMTning 50 yilligiga bag`ishlandi) barcha kulolchilik maktabining vakillari ishtirok etdi. Ustalardan R. Zuhurov (Denov), M. Turopov (G`urumsaroy), I. Komilov (Rishton), Alisher va Abdulla Narzullayevlar (G`ijduvon), Namoz va No`mon Oblokulovlar (Urgut), R. Matchonov (Xorazm), A. Raximov (Toshkent) maxsus tayyorlangan "Usta guvohnomasi"ga sazovor bo`ldi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Razvodovskiy V., Opit issledonaniya goncharnogo i nekotorix drugix kustarnix promislov v Turkestanskom kraye, T., 1916;
2. Raximov M. K., Varodnie traditsii v sovremennoy xudojestvennoy keramike O`zbekistova, T., 1964;
3. Pugachenkova G. A., Rem pel L. I., Ocherki iskusstva Sredney Azii, M., 1982;
4. O`zbekiston san`ati, T., 2001.